

HSRC
Human Sciences
Research Council

Dithutamahlale tša lego tše di tlišago phetogo

science & innovation

Department:
Science and Innovation
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Diteng

Letlakala la 1

Matseno

Letlakala la 2

Sehlongwa sa Afrika sa Afrika
Borwa

Letlakala la 4

Senthara ya tša Mahlale,
Theknolotši le Dilaetši tša
Boitlhamelo

Letlakala la 6

Karolo ya Mmušo wa Tlhabollo,
wo o Kgonago le wa Maitshwaro

Letlakala la 8

Bokgoni bja Batho le bja Leago

Letlakala la 10

Senthara ya Diabe

Letlakala la 12

Tlhabollo ya Ekonomi
ye e Akaretšago
Bohle

Nepo

Khansela ya Dinyakišišo tša Dithutamahlale tša Batho (HSRC) e tla ba moetapele wa bosetšhaba, wa ka seleteng le wa lefase ka bophara ka tšweletšong le ka phatlalatšong ya dinyakišišo tšeo di tlišago diphetogo tša dithutamahlale tša leago le tša batho ka kgahlegong ya setšhaba seo se nago le toka le seo se lekalekanago.

Maikemišetšo

HSRC e tšweletša dinyakišišo tšeo di etilego pele tša mabapi le melawana, ka go diriša dinyakišišo tšeo go rerišanwago ka tšona, go di šomiša go kwešiša le go hlaloša maemo a setšhaba le go tliša diphetogo tša setšhabeng gore go be le kgolo ye e akaretšago bohle ka ditšhabeng.

Maitshwaro

Kamogelo

Go hlompha tekatekano le go amogela dikgopolo, go bolela kgahlanong le kgethologanyo ya mohuta ofe goba ofe.

Segwera se bohlokwa

Go tšwetša pele go se tšeye lehlakore eupša go dirišana le bakgathatema ka moka, go akaretšwa mmušo.

Seriti

Go sepetša kgwebo ka botshephegi, ka bothakga gomme go theilwe go melawana ya maitshwaro.

Go amogela, eupša go se šomiše bošaedi, tokologo go tša bohlale.

Tlhompho

Go swara bašomimmogo, batšeakarolo le maloko a setšhaba ka tlhompho le botho.

Go obamela melawana ya mokgatlo wo le ditshepedišo tša ona.

Go lota tikologo le methopo ya tlhago.

Bokgoni

Go dira dinyakišišo tšeo di etilego pele mola ka go le lengwe di dutše di le maleba.

Go tshephagala

Go hlama seemo seo se bolokegilego le sa thekgo sa ka mošomong go bašomimmogo.

Matseno

Ka ge e na le mengwaga ye e fetago ye 50 e aba ditirelo, Khansele ya Dinyakišišo tša Dithutamahlale tša Batho (HSRC) ke sehlongwa se segolo go di feta seo se hlometšwego go dira dinyakišišo ka Afrika seo se nepišitšego kudu dithutamahlale tša leago le tša batho. Banyakišiši ba rena bao ba nago le bokgoni bja maemo a godimo ba šoma ka go makala a bohlokwa a tlhabollo.

Bjalo ka sehlongwa sa semolao sa dinyakišišo, re filwe mošomo wa go:

- Tsenya letsogo go hlameng le go hlokomedišiša gabotse melawana ya mmušo;
- Sekaseka phethagatšo ya melawana;
- Phatlalatša tshedimošo ye e tšwago ka dinyakišišong le dipoleo tša dinyakišišo tšeo di nago le mabaka ka nepo ya go hlohleletša dingangišano tša setšhaba;
- Tšwetša pele ditirišano ka ga dinyakišišo; le
- Thuša go aga bokgoni bja dinyakišišo tša dithutamahlale tša batho le mananeokgoparara.

Mošomo wa rena o kgona go hlagišwa ka go Makala le ka disenthareng tšeo di latelago:

- Sehlongwa sa Afrika sa Afrika Borwa;
- Senthara ya tša Mahlale, Theknolotši le Dilaetši tša Boitlhamelo;
- Karolo ya Mmušo wa Tlhabollo, wo o Kgonago le wa Maitshwaro;
- Lekala la Bokgoni bja Batho le bja Leago;
- Senthara ya Diabe; le
- Tlhabollo ya Ekonomi ye e Akaretšago Bohle.

Ditirišano di bohlokwa go katlego ya rena. Batšeakarolo le badirišani ba rena ba ka nageng le ba boditšhabatšhaba ba phatlaleletše ebile ba akaretša dikgoro tša mmušo le ditheo tša tšona tša phethagatšo ya melawana, mekgatlo ya ka lekaleng la phraebete, mekgatlo ya badudi le ya setšhaba, dikhansele tša dinyakišišo, diyunibesithi, ditheo tša Mokgatlo wa Dinagakopano, le dikgoro/mekgatlo ya thuto ya motheo le ya thuto ya godingwana.

Maikemišetšo a dinyakišišo tša rena a nepišitše go dipoelo tšeo di sepelelanago le Leanotlhabollo la Bosetšhaba le nepo ya 2030. Ka go realo, re tšweletša le go phatlalatša tsebo yeo e tsenyago letsogo go dikgetho tša melawana le go mananeo ka ga phedišo ya bohloki, ditharollo tša go fokotša sekhgoba sa tlhokego ya tekatekano le boitlhamelo mabapi le go hloma mešomo. Re fetogela go feta go tšweletša dinyakišišo, gomme re lebile go tšhomišo ya dinyakišišo go hlama melawana le go ba le seabe setšhabeng.

Sehlongwa sa Afrika sa Afrika Borwa

LENANELO LA 2063 ke tlhako ya togamaano ya ka Afrika yeo e ikemišeditšego go aba dinapo tša yona tša tlhabollo ye e akaretšago bohle le yeo e tšwelago pele go ya go ile. Ke motheo wo o tiilego wa tiišetšo ya lesolo la Afrika ka Bophara la kopano, boipušo, tokologo, kgateloipele le katlego ya rena ka moka yeo e tšweletšwago ka fase ga Botee bja Afrika le Tsošološo ya Afrika.

Sehlopha sa AISA se swanetše go šomana le merero ya mehutahuta –go thoma ka kopanyo ya ka dileteng go ya go khutšo le tšhireletšego, le mahlale le theknolotši gammogo le merero ya setšo.

Ka ge e hlomilwe ka 1960 gomme ya hlangwa go ba HSRC ka 2014, Sehlongwa sa Afrika sa Afrika Borwa (AISA) se tšere boetapele bja sona go Lenaneo la 2063 gammogo le go Leanotlhabollo la Bosetšhaba la Afrika Borwa: Nepo ya 2030, Leano la Kgoro ya Mahlale le Boitlhamelo la Afrika, le maikemišetšo a Melawana ya Dinaga tša ka Ntle ya Kgoro ya Dikamano le Tirišano ya Boditšhabatšhaba.

Mošomo wa rena

AISA e šoma ka dinyakišišo tša motheo le melawana ye e dirišwago yeo e nepišitšego go ditlhohlo tša tlhabollo le go dibaka tšeo khonthinente e lebanego le tšona. E nyaka go fana ka boetapele le go maatlafatša setheo se sa Afrika ka maikemišetšong a go tliša diphetogo go ditšhaba tša Afrika go ba mafelo ao a tšwelago pelo, a go ba le khutšo le ao a atlegilego.

Sehlongwa:

- Se ke lefelo la ditragalo tše ntši tša go tšweletša le go phatlalatša tsebo ya Afrika, go rreišana ka ga melawana, le go e thekga go e phethagatša;
- Se fana ka boetapele bjo bo gopodišišitšwego mabapi le dipotšišo tše bohlokwa tšeo khonthinente e lebanego le tšona ebile se hlohleletša diphetogo;
- Se hlohleletša protšeke ya boditšhabatšhaba go ba le 'Afrika ye Kaone';
- Se dirišana le go kopana le dirutegi tša Afrika, bašomi ba dinyakišišo, bahlami ba melawana le setšhaba sa badudi, sa kwagatša maikutlo a Afrika, le go diriša mabokgoni ao a lego gona ka nepo ya go kaonafatša tsebo, melawana le tiro; le
- Se aga bokgoni le go hlahla bafsa ba dirutegi, baetapele ba ka moso le basadi ka Afrika.

Makala a nepišo ya dinyakišišo

Go fediša bohloki le tlhokego ya tekatekano	Go dira dinyakišišo le diitsenogare tšeo di rarollago bohloki le tlhokego ya tekatekano ka Afrika. Se sekaseka go phethagatšwa ga Lenaneo la 2063 le Tumelelano ka ga Kgwebišano ya go se Lefelwe ya ka Khonthineteng ya Afrika.
Bohlamileano la boditšhabatšhaba le bja ka dileteng	Se hlokometše gore Dinaga tše di Hlabologago tša Borwa bja Afrika (SADC), Mokgatlo wa Selekane sa Afrika (AU), le bohlamileano la khutšo le tšhireletšo tša Mokgatlo wa Dinagakopano (UN), gareng ga tše dingwe, di ka lenaneong.
Dikamano tša boditšhabatšhaba tša Afrika	Go sekaseka go rerišana ga Afrika Borwa le dinaga tše dingwe tša ka Afrika le go rerišana ga Afrika le dinaga tša boditšhabatšhaba.
Dikamano tša bong ka Afrika	Dihlogotaba ka ga lenaneo la dinyakišišo di akaretša basadi, khutšo le tšhireletšego, le basadi ka go mahlale le theknolotši; gomme mahlale le theknolotši di hlokometšwe ka maikemišetšo a go thoma lefelo la ditiragalo tše ntši tša go tšweletša tsebo.
Setšo le tlabollo	Go lebelela ka fao setšo se ka šomišwago ka seemong sa ka morago ga dithulano. Se se akaretša go lebelela ka fao bokgabo bja sekgale le mafelo a bokgabo a ka šomišwago ka nakong ya ka morago ga dithulano ka nepo ya go hlabolla ekonomi ya tša setšo.

Kakaretšo ka ga diprotšeke

- Diprotšeke di a fafapapana ebile di akaretša tšweletšo ya tsebo ka ga makala a nepišo a ka mo godimo, di hlama maemo a go tsenela dingangišano, go phatlalatša dinyakišišo, le go aga bokgoni ka go diriša diitsenogare tša go swana le Khonferentshe ya Selekane sa Afrika ka ga Tsošološo, Khonferentshe ya Baithuti ba Bafsa ba go Phetha Dithuto, Thutophahlošo ya Ngwaga ka ngwaga ya Segopotšo sa Archie Mafeje; Dipoledišano ka ga Botseta, le diseminare le diwekešopo tše dingwe tše ntši. Go rerišana le bakgathatema ba bohlokwa go akaretša Mokgatlo wa Selekane sa Afrika, Mokgatlo wa Dinagakopano, Khomišene ya Afrika ya tša Ekonomi ya Mokgatlo wa Dinagakopano, Dinaga tše di Hlabologago tša Borwa bja Afrika, Kgoro ya Mahlale le Boitlhamelo, Kgoro ya Dikamano le Tirišana ya Boditšhabatšhaba, Kgoro ya Temo, Kgoro ya Peakanyoleswa ya Naga le Tlabollo ya Dinagamagae (DALRRD), Setšhaba sa boditšhabatšhaba, diyunibesithi, makgotla a tša mahlale le mekgatlo ya dinyakišišo le badudi.
- AISA e šoma ka dinyakišišo tša motheo tša mabapi le tšhireletšego dijong le phepo ka Afrika Borwa e šomela DALRRD. Se se tla fana ka tshedimošo ye e hlokegago kudu ka maemong le mafelo a dijo ao a ka tšeago sephetho ka ga melawana le peakanyo ya ka moso.
- AISA e tšweletša tshekatsheko ya maleba ya kopanyo ya ka seleteng ka Afrika – go lebeletšwe kudu go tsenya tirišong Tumelelano ka ga Lefelo la Kgwebišano la go se Lefelwe la ka Khonthineteng ya Afrika. Mokgatlo wa Selekane sa Afrika le Afrika Borwa di beile pele kopanyo ya ka seleteng bjalo ka mokgwa wa go godiša kgwebišano ya ka gare ga Afrika le diekonomi tša Afrika. Mapheko a mantši a gona gore re tle re kgone go phethagatša tumelano ye. AISA e lebeletše kudu dibaka le ditlhoaho tša go phethagatša tumelano ye

le go fana ka keletšo mabapi le melawana go kaonafatša pihlelelo ye kaone ya nepo ye. E lebeletše lekala la temo ka borwa bja Afrika le gore ke mohuta ofe wa kgwebišano wo o ka dirwago mabapi le tumelano ye.

- AISA e tšweletša dinyakišišo le keletšo ka ga melawana mabapi le 'Go homotša Dithunya ka Afrika'. E swere ditherišano ka ga dikgaruru tša magogelathoko ka borwa bja Afrika, thulano ka seleteng sa Tigray le go ahlaahla go phethagatša ga mengwaga ye 20 ga lenaneo la basadi, khutšo le tšhireletšo.
- AISA e gare ka phatlalatšo ya dinyakišišo le tsebo ka ga meento le boitlhamelo bja tšweletšo ya dihlare go lwantšha COVID-19, go akaretšwa nepišo ka ga dihlare tša setšo.
- AISA e tšweletše dipego ka ga Botseta bja tša Mahlale ka Afrika (ka morago ga ditherišano le le dinaga tše tshela tša ka Afrika) le ka ga tšhomišobošaedi ya bjala ka Mpumalanga. Hlogophethiši e bile karolo ya Sehlophatšhomo sa Kantoro ya Tona seo se lebeletšego Tlaišo ya Thobalano le Tšhomišobošaedi ka Kgorong ya Tšhireletšo le go ngwala sethalwa sa mabapi le Leano la Bosetšhaba leo le sa tšwago go amogelwa la Afrika Borwa ka ga Basadi, Khutšo le Tšhireletšo. AISA e boledišana le basadi ba mmalwa ba go tliša khutšo ka borwa bja Afrika Borwa ka maikemišetšo ka nepo ya go dira gore basadi ba go tliša khutšo bjalo ka karolo ya go keteka mengwaga ye 20 ya go phethagatša lenaneo la basadi, khutšo le tšhireletšo.
- AISA e dira dinyakišišo tša mabapi le setšo le tlabollo, kudukudu mabapi le ka fao setšo se ka thekgago go tlišetša tlabollo. Dinyakišišo di lebeletše gape melawana, melaotshepetšo le ditiro tša taolo ya methopo ya bohwa.

- *AISA e gona go fana ka dikgopolo le ditharollo tša boitlhamelo tša ditlhoaho tše kgolo tša Afrika.*
- *~ Moprofesara Cheryl Hendricks, Hlogophethiši*

Senthara ya tša Mahlale, Theknolotši le Dilaetši tša Boitlhamelo

CeSTII e obamela melawana ya boleng bja tshedimošo ya bosetšhaba le ya boditšhabatšhaba, go realo e le go netefatša go lekana le ditiro tše di amogelelego maemong a boditšhabatšhaba a Mokgatlo wa Tirišano le Tlhabollo ya Ekonomi (OECD), le go hlabolla magato ao a lego maleba ka seemong sa Afrika. E šoma gotee le Dinaga tše di Hlabologago tša Borwa bja Afrika le ditšhaba tša kelo Afrika ka bophara ka ga dinyakišišo le melawana. E raloka tema ya tlhahlo le kago ya bokgoni ya kelo ya STI ka Afrika, ka go dirišana le Lesolo la Theknolotši ya Mahlale ya Afrika le Dilaetši tša Boitlhamelo tša Setheo sa Tlhabollo sa Mokgatlo wa Selekane sa Afrika (AUDA-NEPAD), Tekodišišo ya tša Mahlale, Theknolotši le Boithamelo ya Afrika (AOSTI), le Lekala la Tlhabollo ya tša Leago le Batho la SADC leo le rwelego maikarabelo go mananeo a STI.

CeSTII e tsenya letsogo ka dipalopalo tša semmušo go ela mahlale, theknolotši le boithlhamelo (STI), e lego mošomo wo ka tlwaelo o dirwago ke ditheo tša bosetšhaba tša dipalopalo ka dinageng tše dingwe. Mo mengwagasomeng ye mebedi ye e fetilego, CeSTII e agile bolotatshedimošo bjo bo humilego ka ga tshedimošo ye telele ka ga dinyakišišo le tlhabollo (R&D) le boithlhamelo go tla go šomišwa ke bahlami ba melawana le dinyakišišo lefaseng ka bophara. Dinyakišišo tša Afrika Borwa ka ga R&D, dinyakišišo ka ga boithlhamelo bja dikgwebo, le dinyakišišo tše dingwe tša go amana le melawana di dirwa kgafetšakgafetša.

Mošomo wa rena

CeSTII e nyaka mekgwa ye meswa go sekaseka R&D le tshedimošo ya boithlhamelo bja dikgwebo, go thuša go rarolla ditlhohlo tša tlhabollo mabapi le lekala la maphelo, ekonomi ya tikologo, ekonomi ya mawatlle, go aga mmušo wa bokgoni, le makala a ekonomi ao a beilwego pele ka Afrika Borwa. Se se tsenya letsogo go motheo ye meswa ya dikgopolo, ditlhamo le mekgwa ya go ela boithlhamelo ka makaleng ao a sego a semmušo le a dikgwebo tša temo, go eya ka mekgwa wa Sengwalwa sa Dithahli mabapi le go Kgoboketša, Go bega le go šomiša Tshedimošo ka ga Boithlhamelo ka go OECD ya Oslo.

Senthara e ikemišeditše go maatlafatša ka fao dinyakišišo di dirwago ka gona ka go lekodišiša ka go diriša ditlhabo tša titšithale le mekgwa ye meswa ya dinyakišišo.

CeSTII e tsenya letsogo ka mafolofolo go selaetši sa kelo ya STI ya setšhaba ka Afrika le lefaseng ka bophara, e lego seabe seo se theilwego ke maikemišetšo ao a akaretšago bohle le a tlhabollo ya go tšwela pele go ya go ile.

Makala o nepišo

Go ela bokgoni bja R&D ka Afrika Borwa

Dinyakišišo tša R&D tša ngwaga ka ngwaga tša Afrika Borwa ke setlabele se bohlokwa sa go maatlafatša tshepedišo ya selaetši sa STI go go hlama melawana fao go theilwego go bohlatse ka go fana ka dipalopalo tša kakaretšo tša phethagatšo ya R&D. Tshedimošo ye e ka šomišwa go hwetša tshekatsheko ya dipalopalo ye e tšwetšago pele le go lekodišiša tshedimošo ebile e laola dinyakišišo tša tlaleletšo tšeo di tšeneletšego ka nepo ya go rerišana le thabollo ya ekonomī le merero ya melawana ya Afrika Borwa.

Go ela bokgoni bja boithlamelo ka difemeng ka difemeng tša na nageng

Selo sa motheo seo se beilwego pele go dinyakišišo ke go kaonafatša boleng le oketša nepišo ya kelo ya boithlamelo bja dikgwebo ka Afrika Borwa. Dinyakišišo tša bosetšhaba ka ga boithlamelo bja dikgwebo di dirwa mo lebakeng la mengwaga ye meraro, gomme tšona di akaretša difeme ka botšweletšing bja semmušo, ka meepong le ka makaleng a ditirelo, gomme bjale di fihla le ka dikgwebong tša bolemi.

Tšwelelo ye mpsha selaetši

Lenaneo la dinyakišišo ka ga selaetši sa bosetšhaba sa STI la Kgoro ya Mahlale le Boithlamelo le tšweletša pele boithlamelo ka nepo ya go fihlelela thabollo ye go ya go ile le yeo e akaretšago mang le mang. Tlhako ya selaetši se seswa e bolela ka ga tirišana le Sehlongwa sa Afrika sa Afrika Borwa, Khansela ya Keletšo ya Bosetšhaba ka ga Boithlamelo (NACI), SADC, AUDA-NEPAD, AOSTI, le dinaga tša Afrika ka botšona ka go tšwetša pele dilaetši le magato ao a lego maleba ka seemong sa Afrika le go thekga Leano la tša Mahlale, Theknolotši le Boithlamelo tša Leano la Afrika 2024 le Dinepo tša Thabollo ya Go ya go ile.

Dikgokagano, go amana, kabo ya bokgoni le go kgoboketša tshedimošo ga dilaetši tša STI

Thekgo ya diprotšeke tša mehuthuta, go kgokaganya le go tšwetša pele mošomo wa CeSTII, go akaretšwa Kgokaganyo ye e diretšwego fela seo ya CeSTII, Phatlalatšo, Ponagalo le Leano la Tlhohletšo go na le dinepišo tše maatla tša titšithale. Se se katološa phihlelelo ka nepo ya go rerišana le batšekarolo ba maleba ka nepo ya go ba le seabe sa go ya go ile, go maatlafatša go diriša titšithale ka nepo ya go maatlafatša go kgatha tema ka dinyakišišong le dikelo tša go fetola, le go hlama disthepedišo tša kgwebo tša go hloka mathata ka nepo ya go fihlelela tšhomišo ya tshedimošo ye e kaonafetšego le go e kgoboketša.

CeSTII e dira dinyakišišo tša STI tšeo lebeletšego kudu ditlhohlo tše diswa tša ekonomī ya setšhaba pele, goba ka go sepela mmogo le, ditshepedišo tša melawana. Se se ra gore ge molawana o šetše o hlamilwe, dinyakišišo di ba gona gore go be le dipoledišano le kgato ye e tšewago. Magato a maswa le dilaetši tša STI di swanetše go ba maleba kudu le go laetša ditlhohlo tša rena tša tlhaboillo ka borwa bja Afrika. Mo nakong ye e fetilego, Afrika Borwa e amogetše kudu mekgwa ya boithlamelo le ya ekonomī go tšwa ka dinageng tšeo diekonomī tša tšona di hlalogilego, eupša seo ga se hole tekatekano goba go akaretšwa. Go fa mohlala, dinyakišišo ka ga boithlamelo bja ka Yuropa ka tlwaelo di ela boithlamelo ka lekaleng la botšweletšing pele, eupša ka seemong sa rena, diekonomī tša Afrika di sa tiile go tša temo gomme tšona di ka lekala leo le sego la semmušo.

Kakaretšo ka ga diprotšeke ye e sa tšwago go dirwa

- Ka ntle le Dinyakišišo tša ngwaga ka ngwaga tša R&D tša ka Afrika Borwa, dinyakišišo tše pedi tša motheo di lebeletše kudu boithlamelo ka temong le ka dikgwebong tšeo di sego tša semmušo, gomme se sa tšenyatsogo go tlhako ya kelo ye mpsha ya STI yeo e lego go maleba go ditlhohlo tša thabollo tša ka dinageng tša ka borwa. Mešomo ya go ya setšhabeng ka go dinyakišišo tše ka bobedi e phethilwe ka 2019, gomme se sa hloma bobo lokela bja tshedimošo bjo boswa bjo bo lokollotšwego ka 2021. Sehlopha sa CeSTII se tla tšwela pele go maatlafatša tshepedišo ye fao e lego gore dipotšišo tše diswa di hlohletšago tshekatsheko ya R&D ya bjale le dihlopha tša tshedimošo ka ga boithlamelo bja dikgwebo le tlhako ya dihlopha tša tshedimošo tše diswa. Se se fana ka tsebo yeo e laolago dikelo tše diswa tša STI, le mekgwa ya boithlamelo ya go rarolla bohlokwa bja melawana ye meswa ya STI.
- Ka go šomiša leano la STI la Afrika 2024, leo le hlagišago dinepo tše tshela tša thabollo, go akaretšwa maphelo, CeSTII e lebeletše ka fao boithlamelo bja ka nageng le mananeo a R&D a hlamilwego ka gona go rarolla dilo tše bohlokwa tše di beilwego pele.
- Mabapi le COVID-19, Senthara ye e dirišana le Tirelo ya Dipalopalo ya Afrika Borwa ka nepo ya go nyakišiša ka ga seabe sa kiletšo ya mesepelo go šomeng ga dikhamphani, go akaretšwa seabe ka ga R&D le mošomo wa boithlamelo. Kgato ye e latelago ke ya go hlama ditlabele tše kopana tša R&D le bahlami ba boithlamelo ka Afrika Borwa ka nepo ya go ela seabe sa COVID-19 ka ga R&D tša tšona le mešomo ya boithlamelo.
- Ka maikemišetšong a go sekaseka tshedimošo ka ditsela tše diswa tša go arabela merero ye e amanago le melawana, CeSTII e šomišana le Kgoro ya Mahlale le Boithlamelo ka ga tekodišišo ya dinyakwa tša peeletšo ka dinepišo tša peeletšo ya R&D ka Afrika Borwa. Mošomo wa rena o akaretša tekodišišo ya tshedimošo ye e fetogago le maemo a tekodišišo ye nnyane le ye kgolo, ka nepo ya go šišinya le go leka mekgwa ye mekaone. Tlhamo ya lenaneo la dinyakišišo ka nepo ya go nyakišiša ka ga merero yeo e amago phihlelelo ya tshenyegelo ya bsoetšhaba ka ga palomoka ya letseno ka ga R&D gomme dinepišo tša palomoka ya letseno la ka nageng e tla latela, ka maikemišetšo a go katološa mošomo wo go ya ka dinageng tše dingwe tša ka seleteng sa SADC.

Mošomo wa rena o na le seabe go tšeyeng ga dipheto. Go fa mohlala, tshedimošo go tšwa ka go Dinyakišišo tša ngwaga ka ngwaga tša R&D ya Afrika Borwa e šomišwa go tšwela pele – ke, magareng ga tše dingwe, Panka ya Resefe, Kabinete, NACI – le ka dibopego tšeo di fapanego ka bogolo le ka nepo go tloga ka dipego tša dipalopalo, dipego tša tshekatsheko, go fihla go matlakala a go fana ka dintlha, dipoledišano ka ga melawana le melawana ya yeo e nepišitšego makalaa a phraebete le a setšhaba.

~ Ngaka Glenda Kruss, Molaodiphethiši wa Senthara

Mmušo wa Tlhabollo, wa Bokgoni le wa Maitshwaro

DITSENOGARE TŠA DINYAKIŠIŠO TŠA DCES di ikemišeditše go araba:

- Ka fao go ka maatlafatšwago temokrasi ka go diriša pušo ya go hloka sephiri, boetapele bja boikarabelo le go kgathatema ga setšhaba fao go tsošološitšwego/go rerišana le setšhaba; le
- Ka fao go ka netefatšwago gore go na le tlhabollo ya go ya go ile ka go diriša khutšo, tšhireletšo ya batho le ya setšhaba.

Lenaneo la 2063 la Mokgatlo wa Selekane sa Afrika le nyaka go hloma khutšo, tšhireletšego le kopanyo ya khonthinente, gammogo le Dinepo tša Tlhabollo tša Go ya go ile gomme Leano la la Tlhabollo ya Bosetšhaba la Afrika Borwa le laola mošomo wa karolo ya Mmušo wa Tlhabollo, wa Bokgoni le wa Maitshwaro (DCES). Dinyakišišo, phethagatšo le thekgo ya tlhohleletšo ya karolo ye di šoma go aga mmušo wa bokgoni, wa maitshwaro le wa tlhabollo, gammogo le go maatlafatša tirišano ya setšhaba, le go hlama ditšhaba tše di bolokegilego le tše di nago le kgotlelelo.

Mošomo wa rena

Tsebo ye e e hweditšego ka mošomo wa DCES e tsenya letsogo goa kago ye kgolo ya go tliša khutšo le go maatlafatša temokrasi ya go kgatha tema, go realo e le go kgontšha boikarabelo bjo bokaone le bodudi bjo go bjona batho ba lego bohlokwa go pušo, fao ditokelo tša ekonomi ya setšhaba le ditokelo tša tikologo di tšwetšwago pele le go šireletšwa.

- *Motho mang le mang yo a dulago ka Afrika Borwa o angwa ke melao le melawana ya mmušo. Gore go be le dimokrasi ye e atlegilego, motho mang le mang o swanetše go kgatha tema, ka tlwaelo ka go dira gore maikutlo a bona a theeletšwe ka dikgethong. Go fihla bogolong bjo itšego, lenaneo la rena la go kgatha tema le phuhlamile ka gobane, kudukudu maemong a ka mmušong wa selegae, tshepedišo e angwa ke dipolotiki kudu fao e lego gore gantši e ba mokgatlo o tee wa dipolotiki wo o tlalago kudu ka ditešeng tša dikgetho, gomme se se feletša ka gore badudi ba se lokologe go kgatha tema ka go tšeyeng ga dipheto bjalo ka karolo ya tlhamego ya molaotheo. Mekgwa ye meswa ya go theeletša maikutlo ao e swanetše go utollwa, ka go šomiša dikgatelopele tša theknolotši le go kwešiša maikutlo a batho.*

Focus areas

Khutšo le tšhireletšego tšeo di tšwetšwago pele go ya go ile (PaSS)

Go se šireletšego fao go bakwago ke phetogo ya Seemo sa lefase, mathata a tša tikologo, tla la le tlaelelo ya dijo, mauba, tlaelelo ya enetši le ya meetse tšeo di ipušeletšago, le sebopego seo se fetogago sa go thwala batho mešomong se ama tlhabollo ya go ya go ile. Tšhireletšo ya setšhaba e a hlokagala go rarolla go ba kotsing ga batho le ga setšhaba. Go fa mohlala, Enšorentshe ya tša Maphelo ya Bosetšhaba ke peakanyoleswa ya phetošo ye e nyakago go rarolla dilo tša go hloka toka setšhabeng ka lebaka la phihlelelo ye nnyane le yeo e sa lekalekanego ka nepo ya go fihlelela ditirelo tša maphelo tšeo di amago mang le mang le tša boleng go bontši bja MaAfrika Borwa. Go hloka toka mo go swanetše go kwešišwa ka botlalo gomme go tšweletšwe diitsenogare tšeo di laolwago ke bohlatse. PaSS e fana ka tsebo mabapi le sebopego sa ditlhohlo tše le mekgwa ya go di arabela gabotse kudu. Merero ya dinyakišišo e akaretša tšhireletšo ya ekonomi le ya sepolotiki; ya dijo, ya meetse le ya enetši; le tšhireletšo ya setšhaba.

Temokrasi, pušo le bodudi (DGC)

Lenaneo le le šoma le mmušo, mekgatlo ya tlhokomedišišo le setšhaba sa badudi ka nepo ya go kaonafatša le go maatlafatša demokrasi ya go kgatha tema ga batho ka go diriša dinyakišišo le thekgo ya phethagatšo, go hlohleletša go amogela mekgwa wo o theilwego go mekgwa mabapi le tlhabollo, go lebeletšwe kudu mmušo wa selegae wa tlhabollo le boitapele bjo bo nago le boikarabelo. O lebeletše tirišano magareng ga pušo, boetapele le badudi bjalo ka selo se bohlokwa go dinyakišišo tša go amana le melwana le tšeo di nago le seabe. Merero ya dinyakišišo e akaretša dinyakišišo ka ga dikgetho; kamano ya setšhaba le badudi; pušo ya selegae; le temokrasi le go obamela molaotseo.

Senthara ya Dinyakišišo ya BRICS

Mošomo wa dinyakišišo ka ga BRICS o amanya ka togamaano PaSS le DGC ka go rarolla merero ye bohlokwa ya kgolo ya ekonomi le ya tlhabollo; khutšo, tšhireletšo le dikamano tša boditšhabatšhaba; toka ya setšhabeng; tlhabollo ya go ya go ile le boleng bja bophelo; pušo ya sepolotiki le ya tša ekonomi; tsebo le boithlamelo. Se se akaretša ditirišano ka ga dinyakišišo le dinagamaloko tša BRICS, mebušo, lekala la phraebete le batšeakarolo ba setšhabeng. Merero ya dinyakišišo e akaretša BRICS le dinaga ka bontši, dikamano tša Dinaga tša lefase tša ka Borwa le tša Borwa bja Afrika, go tšwela pele go ya go ile le pušo, le tokelo go tlhabollo.

GO BALA

Kgatišo ya moragorago ya ya Seemo sa Naga.

Karolo ya Mmušo wa Tlhabollo, wo o Kgonago le wa Maitshwaro e ikgafile go mmušo wa molaotseo le maphelo a demokrasi ka Afrika Borwa, le dikokwane ka moka tšeo di sepelago le ona. Re na le mafolofolo ka ga fana ka bohlatse bja go thuša go hlahla le go laola go hlangwa ga melawana le go fana ka thekgo ya phethagatšo bjalo ka modirišani wa dinyakišišo yo a tšhephagalago le yo a rerišanago ka go Lenaneo la Bosetšhaba la Boithlamelo.

~ Moprofesa Narnia Bohler Muller, Molaodiphethiši wa Karolo

Kakaretšo ka ga diprotšeke

- DCES e na le diprotšeke tše mmalwa tša dinyakišišo tšeo di sa tlogo dirwa. Ge di šetše di phethilwe, tšona di tla dirwa gore di hwetšwe ke setšhaba le ke batšeakarolo ba ka mmušong bjalo ka dingwala tša melawana ka boripana. Mošomo o bohlokwa o a dirwa le Khomišene ya Dikgetho ye e Ikemego, go fa mohlala, dinyakišišo ka ga go itokišetša ga bakgethi le go kgotsofala ga bona ka dikgethong tše dingwe le tše dingwe tša bosetšhaba le tša mebasepala.
- Ka gare, karolo ye e dirišana le Senthara ya Diabe ka ga merero ya mabapi le mmušo wa selegae le kgašo ya setšhaba, le AISA ka ga protšeke ya tšhireletšego dijong ka bophara ya HSRC, gareng ga tše dingwe.
- Ka ge e šoma le Setheo sa Tlhabollo sa Mokgatlo wa Sele Kane sa Afrika le Botseta bja South Korea, protšeke ye e lebeletše diphapano tša tlhabollo magareng ga Afrika Borwa le le South Korea; mošomo o montši o a dirwa gape le dinaga tša BRIC.
- Diprotšeke tše pedi tše bohlokwa ke ya Dinyakišišo ka ga Maikutlo a Setšhaba tša Afrika Borwa (SASAS) le kgatišo ya gabedi ka ngwaga ya Seemo ka ga Naga (SON).
 - SASAS ke dinyakišišo tšeo di emetšwego nageng ka bophara tšeo di dirilwego go thoma ka 2003. Di fana ka tlhalošo ye e swanago e nnoši, ya lebaka le letelele ka ga lebelo le fao phetogo e lebilego gona ka ga mabapi le maikutlo a setšhaba, mekgwa le seemo sa naga sa Afrika Borwa ya bjale. Ka go realo, ke setlabelo seo se lemogwago sa go hlokomela mekgwa ya setšhaba ye e tšwelelago ya tša leago, ya ekonomi le ya sepolotiki gareng ga MaAfrika Borwa, eupša se laetša gape tirišo ye e tshepišago bjalo ka mekgwa wo o letetšego, goba wo o akanyago wo o ka laolago ditshepedišo tša go tšea sephetho. Dinyakišišo tša 2021 le tšona di tla utolla maikutlo a badudi mabapi le Inšorentshe ya Maphelo ya Bosetšhaba.
 - The SON, ye e gatišitšwego go thoma ka 2003, ke kgatišo ya go lekodišišwa ke diphrofešene yeo rena le balekodi re sa tsebe go bangwadi ba diathekele yeo e hlokometšego dihogotaba tša kgahlego ya setšhaba. Kgatišo ya 2018 e be e lebeletše kudu Bohloki le Tlhokego ya tekatekano: Phekolo, Tekolo ka ga seo se hloago seemo, le morero wa kgatišo ye e latelago ke Maitshwaro le Dipolotiki tša Ntwa ya Afrika Borwa kgahlanong le Bohloki le Tekatekano. Bolumu ye e bolela ka ekonomi ya dipolotiki ya kakaretšo/go se akaretše; tshepedišo ya dikgethom; basadi le naga; boetapele le maikaabelo; mekgwa ya maitshwaro go kabo ya ditirelo; meputso ya fasefase; metšhelon; ditokelo tša ekonomi ya setšhaba; boitšhupo le go phela gabotse; setšo le diphetogo; le seemo sa boditšhabatšhaba.

Bokgoni bja Batho le bja Setšhaba

SEABE SA KA PELA:

Maitemogelo a batho ka fase ga seemo sa kiletšo ya mesepelo se bopile karolo ye kgolo ya mošomo wa dinyakišišo wa HSC ka 2020 le ka 2021. Dipelo tše di tšwago go dinyakišišo tša mehutahuta di bile le seabe go go tšea ga dipheto ga Senthara ya Taolo ka ga COVID-19 mabapi le go bea melawana le maemo a dikiletšo.

Karolo ya Bokgoni bja Batho le bja Setšhaba (HSC) e arabela ditlhohlo tša Afrika Borwa ka lekaleng la bokgoni bja batho le bja setšhaba ka ge se se le mabapi le kamano magareng ga maphelo le go phela gabotse, le boitšupo le go wela ka legorong le lengwe la setšhaba. Mošomo wa HSC o arabela dilo tšeo di beilwego pele ke Tlhako ya Togamaano ya Nako ya Magareng ya lekala la thuto, bokgoni le maphelo; kamano ya setšhaba; ditšhaba tše di bolokegilego; le Afrika ye kaone le lefase.

Mošomo wa rena

Sehlopha sa HSC se utolla maitemogelo ao batho ba kopanego le ona bophelong, ditlhohlo le dibaka tšeo ditšhaba tšeo di sa hwetšego ditirelo, tšeo di lego kotsing le tša go beelwa di kopanego le ona, ka amikemišetšo a go kwešiša ka fao ba laetšago boitšhupo bja bona le maikutlo a go ba wa setšhaba. Go na le tlhokego ya go tšwetša pele maphelo a monagano le a mmeleng bjalo ka poelo ya go kwešiša, gammogo le tlamego ya go hlama maemo ao go ona badudi ba ka ka phelago, ba atlega, le go phela gabotse gore naga e fihlelele kamano ya setšhaba le tšhireletšo ya setšhaba.

- *Mošomo wa rena wa dinyakišišo o lebeletše ka fao setheo se, maikutlo, ditlhologelo, bokgoni, le mabaka a mangwe a menagano a ilego a maatlafatša batho leswa le go ba lokolla go mathata ao a bego a tlišitšego ke seemo sa tša leago. Ke gore, ka fao MaAfrika Borwa a ka kgonago go fihlelela ditlhologelo tša bona le go phela bophelo bjo bo thušago naga go fihlelela dinepo tša yona.*

Makala o nepišo

Maphelo le go phela gabotse

Dinyakišišo di lebeletše kudu seabe sa bohloki le phatlalatšo ya letseno yeo e sego ya lekalekanywa, bong le dikgaruru, go se hlabollwe ga mananeokoparara a setšhaba, diabe tša lebaka le letelele tša tšhepedišo ya kgethologanyo le go hlangwa ga ditsenogare tša tšwetšopele ya maphelo le thibelo ya malwetši. Šedi e išitšwe go diphapano tša mafelo tšeo di maatlafatšago leswa karoganyo le tlhokego ya tekatekano ebile e nyaka go kwešiša ka fao batho ba kgonago hwetša ditirelo tša maphelo le go phela gabotse mabakeng a go hlama melawana le ditiro. Merero ya dinyakišišo e akaretša tekodišišo ya tša maphelo, tšwetšopele ya maphelo le dinyakišišo ka ga ditshepedišo tša maphelo, merero ya leago le ya payometikhale ka ga maphelo le malwetši.

Boitšhupo le go ba wa setšhaba

Boitšhupo bo kwešiša go ba bja semotho, bja leago le bja sepolotiki le ka fao bo hlangwago ke magoro a leago a go swana le morafe, bong, kamano ya tša bong, legoro la setšhabeng, bokgoni le mengwaga. Merero ya dinyakišišo e akaretša morafe, boitšhupo setšhabeng le mananeo a diphetogo; bong le kamano ya tša bong; le ditšhaba tšeo di sa hwetšego ditirelo, tše di lego kotsing le tše di beetšwego thoko.

Senthara ya Dinyakišišo tša Setšhabeng

Metheo ya senthara ye e tšwa go kantoro ya Sweetwaters ka ga dinagamagaeng yeo e dirilego dinyakišišo tša tšenogare ya ya setšhabeng ka lefelong la Greater Edendale la KwaZulu-Natal mo mengwageng ye e fetilego ye 15. Senthara ye e ikemišeditše go kaonafatša maphelo le go phela gabotse ga setšhaba ka go dira ditsenogare, go tšweletša bohlatse, go hlama ditsela le mekgwa ye mekaone ka go diriša kopanyo ya dithutamahlale tša leago le tša payometikhale, le go šoma bjalo ka sehlongwa seo se tletšego ka kago ya bokgoni le tlhahlo. Senthara e tee yeo e bego e kgatha tema ka go fa tshedimošo Komiti ya Keletšo ya Ditona ya Afrika Borwa mabapi le ka fao mekgwa ya kabo ya ditirelo yeo e fapanego e ka thekgago go tlogela sekgoba magareng ga batho le dikeletšo tša mesepelo fao batho ba dulago ka gae.

Kakaretšo ka ga diprotšeke

- Karolo ya HSC e dira dinyakišišo ka dinageng tše ntši tšeo di thekgwago ka mašeleng ke dihlongwa tša mehutahuta, go fa mohlala Senthara ya Taolo ya Malwetši (CDC), setheo sa Bill and Melinda Gates Foundation, le Mokgatlo wa Dinagakopano ka ga Thuto, Mahlale le Setšo, le tše dingwe.
- Leano la Tšhoganetšo la Mopresidente la Kimollo ka ga AIDS, lesolo la mebušo la Mokgatlo wa Dinagakopano, le CDC di thekga Lenaneo la Divalopalo ka ga Batho bao ba Phelago ka Bogoboga bja HIV. Divalopalo tše di ela bogoboga le kgethologanyo yeo batho bao ba phelago ka HIV ba itemogelago yona ka diphrobentsheng tše tharo ka Afrika Borwa. Tshedimošo e lebeletše kudu go ditšhaba tšeo di sa hwetšego ditirelo gabotse le tšeo di beetšwego thoko (ke gore, batho ba bongpedi; bašomi ba tša thobalano; dilespiane (lesbian), dikgaramatona, le batho ba bong bjo bobedi; bagolofadi; batho bao ba šomišago diokobatši); le phihlelelo go maphelo, thuto le ditokelo.
- Ye nngwe ya diprotšeke tše bohlokwa tša lekala le ke Dinyakišišo ka ga Go Tlala ga HIV/AIDS, tšeo di dirilwego makga a tshela go tloga ka 2002. Dinyakišišo tše di fane ka tshedimošo ya mohola go Afrika Borwa le go Afrika. Di akaretša maemo a leuba la HIV ka mo nageng, diphetogo mabapi le diphetetšo tša HIV, go tseba batho bao ba amegilego le bao ba amegilego gampe kudu. Di ela gape dilo tše mmalwa tša leuba la HIV, go akaretšwa go tlala ga HIV, kelo yeo batho ba ka fetelwago ke HIV, le palo ya batho bao ba nwago dihlare tša dianthiretherobaerale (antiretroviral). Dinyakišišo di laetša goba di akanya palo ya batho bao ba sa alafego ke diokobatši, gomme tša fana ka tshedimošo yeo e boelago gore ke diokobatši
- dife tšeo di ka abjago goba ka fao kaalafa e ka fetošwago ka gona. Dinyakišišo di bolela gape ka maikutlo ao a fošagetšego ao a lego gona mabapi le HIV, gammogo le maitshwaro mabapi le batho bao ba phelago ka HIV. Go fa mohlala, dinyakišišo di laetša gore maikutlo a fetogile go ba a makaone mo mengwageng ye e fetilego.
- Ka ntle le dikeletšo tša mesepelo tša COVID-19, Senthara ya Dinyakišišo tša Setšhabeng e tšwetše pele ka nepišo ya yona ya go fana ka ditsenogare tša setšhabeng tša boleng bja godimo tša kakaretšo tša mabapi le maitshwaro le diprotšeke tša dinyakišišo. Ka Protšekeng ya Maphelo ye e Phethagatšwago, go fa mohlala, dinyakišišo ka moka di ile tša emišwanyana, eupša dihlare tša go phološa maphelo go malwetši a HIV le a go se fole di sa tšewa ka mafelong a tlhokomelo ya maphelo ya motheo le go tlišwa ka malapeng a batho ka magatong ka moka a dikiletšo tša mesepelo. Se se dirilwe ka go dirišana le Kgoro ya Maphelo ka Seleteng sa KwaZulu-Natal le go direla setšhaba seo di nyakišišo di dirwago go sona.
- Diprotšeke tše dingwe di akaretša tšhekatsheko ya tshedimošo ka ga bolwetši bja mafahla (TB) mafelong a tlhago yeo e thekgilwego ka ditšhelete ke Setheo sa Dinyakišišo sa Bosetšhaba; tekodišišo le pheko ya TB ya setšhabeng yeo e thekgwago maamong a boditšhabatšhaba ka go šomiša diteko tša kalafo ya bolwetši bjo e lego mathomo bo hlaga; go hlama mmogo ditsenogare tša theknolotši ya dikgokagano tša tshedimošo tša maphelo a baimana le a bana ka Afrika Borwa; le dinyakišišo tša go dirwa mmogo tša go tšea lebaka le letelele tše di tšwelago pele ka ga COVID-19 le kiletšo ya mesepelo.

Ge e e gore o na le kgahlego ya go bona Afrika Borwa e le naga yeo e fihlelelago dinapo tša yona tša setšhaba seo se phetšego gabotse, setšhaba seo se nago le toka le seo se lekalekanago ka mahlakoreng ka moka, le bjalo ka setšhaba seo se dirišanago, šoma mmogo le rena. Re dira dinyakišišo ka mo kamanong ya mahlakore a mantši ka ga dinyakišišo tšeo di amanago le melawana le mananeo tšeo di thušago naga go kaonafatša maphelo, go kaonafatša go phela gabotse ga batho, le go tšwetša pele setšhaba seo se nago le toka le seo se dirišanago.

~ Moprofesara Khangelani Zuma, Molaodiphethiši wa Karolo

Senthara ya Diabe

NAA SEABE KE SEFE? Ye e bonala e le potšišo ye bonolo kudu, eupša le mekgatlo ya lefaseng ka bophara e swara bothata go hlatholla, go bea ka maswanedi le go hlaloša 'seabe'. E ka se kgone go elwa ka go latelana ka gobane ditragalo le badirišani ba bantši ba ka tsenya letsogo go seabe sa mafefelong ka setšhabaeng. Naa mekgatlo o ka kgona go bolela ka boitshepo gore, 'Re dirile seo'? Ye ke ye nngwe ya dipotšišo tše bohlokwa yeo Senthara ya Diabe e filwego mošomo wa go e hlaloša. Ye nngwe ke, naa seabe se lebelelega bjang ka Afrika Borwa le ka Afrika, naa se fapana bjang le dinaga tšeo di hlalogilego? Naa ke ditsela dife tše di swanago di nnoši tšeo ka tšona mekgwa yeo re tlišago go tšwa ka mo khonhinenteng di ka bago mohola ka poledišanong ya lefase ka bophara le go kwešiša seabe? Ge re lebeletše dingwalwa tše dingwe, senthara ye e amogetše seo se latelago bjalo ka tlhalošo ya seabe: Teori le tiro ya go šomiša dinyakišišo bjalo ka mekgwa wa go tliša phapano ye kaone bophelong bja motho.

Senthara ya Diabe ya HSRC e hlotšwe ke go beakanya leswa ga HSRC mathomong a ngwaga wa 2020. Senthara ye e arabela nyakego ye e golago ya mošomo wa batšeakarolo ka Tshepedišong ya Bosetšhaba ya Boitlhamelo gore e bonagale kudu, mola e laetša ka fao go kwagalago ka gona seabe sa tšona – phapano ye e bonagalago yeo di e dirago – ka setšhabeng seo se sa lemogego tša mahlale.

Maikemišetšo a Senthara ya Diabe ke go lebelela maikutlo ao a farologanego, bokgoni le dilekane tša go tšweletša, go ela le go kgokagana ka ga dinyakišišo tšeo di nago le seabe ka ga ditlhohlo tše bohlokwa tšeo Afrika Borwa le lefase di lebanego le tšona.

Mošomo wa rena

Ka gare, Senthara ya Diabe e šomišana mmogo le HSRC ka moka. Ka ntle, e ikemišeditše go ba maemong a boetapele bjo bo gopolwago ka ga seabe ka gare ga Lenaneo la Bosetšhaba la Boitlhamelo ka kakaretšo, le go fetoga moetapele yo go naganwago ka yena maemong a boditšhabatšhaba ka seemong sa dinyakišišo tšeo di nago le seabe.

Se se ra go šomišana le batšeakarolo ba lekala la setšhaba le la phraebete ka nepo ya go kwešiša bohlatse bja tša mahlale; go hlohleletša go ngangišana ga setšhaba le go rerišana ka go kgokagana le go phatlalatša dikutolllo tšeo di theilwego go mabaka go batšeakarolo le go setšhaba; go dira diprotšeke tšeo di gopolwago, tša go dirwa ka nako le tšeo di nago le seabe; go kaonafatša phihlelelo, go šomiša le go kgoboketša tsebo; go maatlafatša setšhaba go ba beng ba dinyakišišo le go di šomiša; le go hlohleletša go ithuta melawana, boitlhamelo, le tiro.

- *Ge batšeakarolo ba togamaano ba kgathatema kudu ka sehlongweng sa dinyakišišo, go tla ba le dibaka tše ntši tša gore tsebo ye mpsha e tla tšweletšwa gomme ya šomišwa, gore badirišani ba togamaano ba tla bona le go kwešiša seabe, gore diprotšeke tše bohlokwa tša dinyakišišo di ka hwetšwa mo lebakeng la mengwaga ye mentši, le gore dinyakišišo tša go tšwetšwa pele go ya go ile di ka feletša ka seabe ka ditšhabeng.*

Makala o nepišo

Mahlale setšhabeng

Go fana dikgopolo le go kwešiša seabe le gore go ra goreng go dira dinyakišišo fao e lego gore tšweletšo ya tsebo, ka seemong sa tšweletšo ya ditaba tša maaka le go fetišetša mošomo wa dinyakišišo, e a fetoga. Naa se se ra goreng go seabe le gore ke methopo efe yeo dinyakišišo di e hlokago mo lebakeng le?

Tshekatseho ya seabe

Ge re nepišitše go merero ya mekgwa ye e šomišwago, go fa mohlala, ka fao o ka elago seabe e sego fela ka bontši, eupša le gape ka boleng bja sona. Go lebelela kudu dinyakišišo tše kgolo tša HSRC, tša go swana le HIV, le tšhireletšego dijong. Go hlokomela mekgwa ye mengwe ya dithutamahlale tša leago go kwešiša le go ela seabe ka fao go nepagetšego.

Dilekane tša togamaano

Mošomo wa HSRC o dira gore go hlokgale gore re šomišane le batšeakarolo ba bantši – go thoma ka bao ba re thekgago ka ditšhelete, go filha go mmušo le dikhansela tše dingwe tša mahlale. Go hlokomela selo se sekaone sa go hlohleletša dinyakišišo tša HSRC ka nepo ya go holega kudu le go ba le seabe. Se bohlokwa ke go dira gore badirišani ba kgathe tema e sa le ka pela ka dinyakišišong, go nagana kudu ka go loga maano mabapi le dilekane tše di hlohleletšwago ke boleng.

Dikgokagano

Go lebelela mokgwa o mokaone wa go fetolela, wa go phatlalatša le go bolela ka dikutollo tša dinyakišišo go lefase ka bophara. Ka fao re ka oketšago go bonagala le go kwešiša ka go šomiša difala ka moka tše di hwetšagalago ka mo mengwageng ye ya tirišo ya titšithale. Go akaretša go matlafatša banyakišiši go dira gore mošomo wa bona o fihlelele.

KA KAKARETŠO: Seabe ga se mošomo wa Senthara ya Diabe. Monyakišišo yo mongwe le yo mongwe o fiwa mošomo wa go beakanya dinyakišišo tša gagwe a beile seabe ka monaganong wa gagwe. Se se fetoša kudu ka tsela yeo re dirago dinyakišišo ka gona le go rerišana le setšhaba. Se hlohla banyakišiši go nagana ka ga tema ya bona ye e fetogago bjalo ka batšweletši ba tsebo.

Kakaretšo ka ga diprotšeke

- Ka ge mošomo o mogolo wa Senthara ya Diabe o lebišitšwe ka gare, go tloga go kwagala gore selo se bohlokwa kudu ke go thuša banyakišiši go nagana ka ga mošomo wa bona le go kwešiša mošomo wa batšweletši ba tsebo go huetša, go fetšetša le go rerišana le setšhaba ka bophara.
- Ka ntle, senthara ye e lebeletše ka fao e ka tsenyago kgatelelo go seabe mathomong ka diprotšekeng tša dinyakišišo. Go fa mohlala, ka lesolong le Yunibesithi ya Cape Town, sehlopha sa boramahale ba tša tikologo ba lebeletše merero ya phetogo ya tlelaemete ka seemong sa melawana ka ga bong. Wo ke mohlala o mokaone ka protšekeng ya mengwaga ye mehlango fao sehlopha sa seabe se tlogo kgatha tema ka protšekeng go tloga mathomong. Protšeke ye e akaretša dinaga tše mmalwa tša Afrika go nagana ka ga ka fao di ka fetolelago dikutollo ka ga melawana; ka fao Mokgatlo wa Selekane sa Afrika le batšeakarolo ba bange ba bsoetšhaba le ba ka seleteng ba ka rerišanwago mabapi le phetogo ya tlelaemete; ka fao bokgoni bo ka agwago ka gona; le ka fao go ka amago tlhokomedišišo, tshekatsheko le diabe tša seabe, goba dikanegelo mabapi le phetogo di bopago karolo ya seabe. Sa mafelelo, go tseba ka fao dipoelo di swanetšego go bolelwa le go phatlalatšwa ka gona go dirago gore karolo ye nngwe le ye nngwe ya Senthara ya Diabe e šome.
- Diprotšeke tše mmalwa di lebeletše kudu go rerišana ka ga tša mahlale le bagaši ba ditaba mabapi le tša maphelo le ba dikgokagano, ditiro ka ga tshedimošo ya tša maphelo ka nakong ya leuba la COVID-19, le mabohlale a maitirelo le ditokelo tša botho ka Afrika.
- Mošomo o mongwe o akaretša go hlama ga tshedimošo ya moragorago ka ga melawana, taolo ya melokoloko ya diseminare, go phathagatšwa ga sebopego sa dinyakišišo tša semmušo/ditherišano ka ga melawana, dinyakišišo tše di utollago le go kopanya mekgwa ye e fapafapanego ya ya go ela seabe, go laola difala tša dikgokagano le tša ditherišano tša HSRC tše di fapafapanego, le go thekga ditherišano tše bohlokwa le badirišani, le setšhaba sa badudi le ditšhaba tša kgauswi.

Ka tlwaelo, ka maemong a tša thuto le a dinyakišišo, seabe se etšwe ka tsela ye nnyane. Go fa mohlala ka go lebelela ditsopolwa tša thuto, dikgatišo tša ditšenale tša diabe tše kgolo, bjalo bjalo. Bjale, re na le kgahlego kudu mabapi le ka fao dinyakišišo di nago le seabe go setšhaba; mošomo wo re o dirago o swanetše go ama maphelo, e ka ba seo se e ra gore re fetošwe maikutlo goba maitshwaro. Naa re ka kgona go e ela – naa re ka kgona go lebelela seo se diragilego pele le ka morago ga fao? Bjale naa re ka kgona, ka go itlhamela mekgwa le go ithuta ka mekgwa yeo e lego gona, ka go hlama ba bangwe methopo gore ba e šomiše? Naa ke tema efe yeo dikanagelo tše di tšweletšwago – go anega dikanagelo – di ka e ralokago?

~ Moprofesara Heidi van Rooyen, Molaodiphethiši

Tlhabollo ya Ekonomi ye e Akaretšago Bohle

DITEKOLO TŠA go šoma gabotse mananeo a mmušo ka ga diplo le thuto ya tša mahlale, tšweletšo ya bokgoni, naga, kago ya dintlo le tlhabollo ya ekonomi; **GO KGATHA TEMA** ga bafsa go fihlelela mešomo yeo e nago le seriti le ya maemo; **PHETOŠO** ya godingwana; le **BOITLHAMELO** bjo bo dumelelago phihlelelo ka bophara ya ditirelo, le go thekga tšhireletšego dijong di bopa karolo ye kgolo ya mošomo wa IED.

Karolo ya Tlhabollo ya Ekonomi ye e Akaretšago Bohle (IED) e dira dinyakišišo go fetošša dipolelo tša thuto le go oketša go kgatha tema go tša ekonomi. E lemoga gore thuto le ekonomi di kgokagantšwe go tloga kgale, gomme go realo e dira dinyakišišo ka go makala a ka bobedi, ka dinako tše dingwe di arogane, gomme ka dinako tše ntši di dirwa mmogo, le ka mekgwa ye mentši. Re dira dinyakišišo ka ga mekgwa ya go kwešiša go šoma ga tša thuto le go kaonafatša go ithuta go bao ba bilego le dintlha tša go thoma tša go sa lekalekane, le go nyakišiša ka ga mapheko a a tša leago, a mafelong le a meagong a tokollo go tša ekonomi ka nepo ya go tliša meholo le kgolo ya dinyakwa tša Afrika Borwa.

Mošomo wa rena

Ka ge e šetše morago Leanotlhabollo la Bosetšhaba (NDP), IED e nepišitše go kgolo ye e akaretšago mang le mang ka ekonoming le dibaka tša mešomo tšeo di oketšegago (NDP Kgaolo ya 3) le go kaonafatša thuto, boitlhamelo le tlhahlo (NDP Kgaolo ya 9). Mabapi le Tlhako ya Lebakanako la Magareng e bolela ka ga Selo seo se Beilwego pele sa bo 2 – Phetošo ya Ekonomi le Tlhommo ya Mešomo le Selo seo se Beilwego pele sa bo 3 – Thuto le Mabokgoni.

- *Ke gantši kudu fao nepišo go kgolo e tlogelago ba bangwe morago ebile e palelwa ke go hloma go iphediša ga batho go ya go ile. Sebakeng sa go lebelela kudu dilo tše dingwe tšeo di hlohletšago tlhabollo, go akaretšwa phihlelelo go dinyakwa tša motheo tša go swana le kago ya dintlo le madulo, le go hwetša le go diriša mabokgoni a maleba, dikamano tše bohlokwa magareng ga makala a mabedi a mošomo a lekala le – go akaretšwa thuto le go kgatha tema ka ekonoming – di thoma go ba nyanyeng.*

Makala o nepišo

Di ekonomi tšeo di fetogago

Ekonomi e fetoga nako le nako, go ba kaone goba go mpefala. Phetogo ya ekonomi e ama go iphediša ga batho le maemo a bophelo. Dinyakišišo ka mo lekaleng le la togamaano di nyaka go kwešiša dilo tšeo di hlohleletšago go ya godimo le fase lebakanyana ga ekonomi, le diphetogo tše kgolo tša lebaka le letelele ka go dibopego tša ekonomi, ka go dikamano tša setšhaba, le kabaganyo ya mafelo mabapi le dibaka go tša ekonomi. Nepišo ya dinyakišišo tša rena e go boithlamelo le ka fao re ka fetša ekonomi gore e kgone go tšweletša dipolelo tše kaone go batho ka moka, go akaretšwa tema ye e kgathwago ke mmušo go phethagatša melawana ya tša ekonomi yeo e hlohleletšago go kgatha tema ka bophara gareng ga batho bao ba lego kotsi le bao ba beetšwego thoko.

Thuto le go iphediša

Thuto e bohlokwa go boiphihlelong ga batho ebile e ama kudu dipolelo tša bophelo bja bafsa le go mohuta wa setšhaba seo re phelago ka go sona. Dinyakišišo tša rena di šoma ka peakanyo, boleng, pušo, go šoma gabotse, phetošo, diphešetšo le dipolelo tša thuto go magato ka moka. Mo lebakeng le di lebeletše kudu go seemo sa go se lekalekane go go ithuta, go tekolo ya phihlelelo, go khwetšo ya bophelo bja maleba le mabokgoni a go iphediša ka seemong sa ditheknolotši tše di fetogago, le go bokamoso bja mešomo ya bafsa ka Afrika Borwa, ka Afrika, le ka Borwa bja Lefase ka Bophara.

Kakaretšo ka ga diprotšeke

- Ka ge di thekgilwe ke Kgoro ya Thuto ya Motheo ka Ditšhelete, Dinyakišišo ka ga Diphetogo ka go Dipalo le Mahlale tša Boditšhabatšhaba di hlokometše boleng bja dikolo tša Afrika borwa ka go sekaseka go atlega ga baithuti ka dithutong tše. Di fana ka tshedimošo ye e humilego mabapi le maemo ao a fapafapanego a go ithuta ka dikolong, ebile di dumelela dinyakišišo go šišinya ditsenogare tše o di theilwego go bohlatse ka nepo ya go maatlafatša dipolelo tša dikolo tša bana.
- Ka ge di kgopetšwe gore di dirwe ke Mastercard Foundation, The Imprint of Education, e nyakišiša seabe sa thuto ya yunibesithi go baithuti bao ba phethilego kgrata ya mathomo – go bobedi ditsela tša mešomo ya bona le seabe ka malapeng, bathong le setšhabeng. Dinyakišišo tše tša go tšea mengwaga ye mehlang di akaretša selatišišo sa dinyakišišo tšeo di dirwago mmogo seo se utollago mapheko le dikgontšhi tša maphelo a bafsa ge ba dutše ba leka go phela maphelo a mohola le go iphediša, go akaretša le gore go tla hlokega baetapele ba mohuta mang, dihlengwa le mekgatlo go netefatša gore khonthinente ya Afrika e itokišetša bokamoso ka maleba.
- Mehutahuta ya Dingangišano ga ga Melawana ya Ekonomi ye Kgolo ya Dinaga tšeo di akaretšago go diputseletšo tša thohleletšo, sekoloto sa go ya go ile, phetošo ya sebopogo sa ekonomi le kamano magareng ga dikgetho tša bjale ka ga ekonomi ye kgolo ya dinaga le melawana ya diintasteri le melawana ya mebaraka ya bašomi, di tšwela pele.
- Ka go dirišana le Yunibesithi ya Foreisetata, IED ke monggae wa Modulasetulo wa DSI/wa Lekgotla la Dinyakišišo la Afrika Borwa la NRF ka ga Diekonomi tša Dilete tša ka Ditoropokgolong. Ditoropokgolo ke mafelo a kgatelopele ka gobane di dira gore batho le dimefe di gatele pele kudu, di be le boleng bjo bokaone le go nolofatša go ithuta le go itirela. Modulasetulo wa DSI/NRF o nyaka go kwešiša dilo tšeo di hlohleletšago katlego ya ekonomi ya ditoropong le mapheko ao di lebanago le ona ka nepo ya go kaonafatša melawana.
- Ka go šomišana le mebušo ya selegae le mebasepala, dinyakišišo ka ga Ditlabelo tša Tšwetšopele ya Boithlamelo bja ka Nageng di hlama, tša leka le go abelana ka mekgwa ya maleba go diphego go kgontšha mebasepala go phethagatša mešomo ya tšona ka go abeng ga ditirelo tša motheo (phihlelelo ya meetse, kelelatšhila, mohlagase le go mafelo a boitapološo), le go tšwetša pele kgolo ya ekonomi yeo e akaretšago bohle.
- Go aga go mošomo wa Lenaneo la Bohlale bja Mmaraka wa Bašomi, go dira dinyakišišo ka lefapheng la thaballo ya mabokgoni le go iphediša go ya go ile, di nepišitše go kwešiša dibopego tša go tliša diphetogo, ditshepedišo le melawana tšeo di dumelelago phihlelelo ye e lekalekanago go mešomo, go akaretšwa tema ye e kgathwago ke lenaneo leo le kopantšwego la tšhireletšo ya setšhaba (kudukudu bafsa le basadi) le seabe seo se tlišwago ke ditheo tša thuto le tlhahlo ya ka lekaleng go dira seo.
- Ka ge di thekgwa ke Kgoro ya Thuto le Tlhahlo ya Godingwana ka ditšhelete, dinyakišišo ka ga Seemo sa Diphetogo di dira ditšhišinyo ka ga diphetogo tša melawana ka go thuto ya godingwana ka morago ga boipiletšo bjo bo sa tšwago go dirwa bja go tloša bokoloniale le semorafe ka thutong.
- Protšeke ya borwa bja Afrika ya mabapi le tlwaelo ya Tlelaemete le dipolelo tša go ya go ile tša magae yeo e thekgilwego ka ditšhelete ke Wellcome Trust-ke protšeke ya mengwaga ye mentši yeo e ikemišeditšego go sekaseka dipolelo tša phepo le tša maphelo a menagano ya setšhaba ka ga bokgafetšakgafetva bja godimo, seabe sa godimo le tlwaelo ka bophara go tlelaemete ka dinagamagaeng tša borwa bja Afrika. Sehlopha sa protšeke ye se šoma le diyunibesithi le ditheo tša mmušo tšeo di etilego pele merero ya phetogo ya tlelaemete le ditsenogare tša tšhireletšego dijong le phepo ka Zimbabwe.

Se bohlokwa ka mošomong wa rena ke go fana ka ditšhišinyo tšeo di nago le bohlatse tša diphetogo tša melawana le boithlamelo ka go mananeo. Re tšwela pele go kopanya ditsebi tša ka mmušong, tša baagi le tša dirutegi ka nepo ya go hwetša ditsela tše diswa ka go dihlogotaba tše bohlokwa kudu – gore batho ka moka ba holege – go fa mohlala, go beakanya leswa thuto ya sethekniki le ya diatla, go amogela le go diriša ditheknolotši tša lebakanako la tirišo ya theknolotši go dira mešomo. Ka lebaka le seemo sa rena sa bjale, go bohlokwa kudu gore dinyakišišo tša rena di fetša seemo sa thuto le dipolelo tša yona, di hlohleletše boithlaganelo le go maatlafatša batho ka ditšhabeng ka ga maano a go lokolla batho go tsena go tša ekonomi – le go dira dilo ka moka tše tharo ka nako e tee.

~ Moprofesara Sharlene Swartz, Molaodiphethiši wa Karolo

134 Pretorius Street
Pretoria
0001

Private Bag X41
Pretoria
0001

Tel +27 12 302 2000
Fax +27 12 302 2299

www.hsrc.ac.za